

Türkiye’de Serbest Liman Kentlerindeki Kamu Yatırımlarının ve Mali Teşviklerin Yerel Düzeydeki Ekonomik Büyüme Dinamikleri Üzerine Etkileri

Deniz ABUKAN (<https://orcid.org/0000-0001-9387-1873>), *Kırşehir Ahi Evran University, Türkiye;*
denizabukan1706@gmail.com

Cem AKIN (<https://orcid.org/0000-0002-2247-9409>), *Kırşehir Ahi Evran University, Türkiye;*
jemakn@gmail.com

Esra DOĞAN (<https://orcid.org/0000-0002-9886-4186>), *Eskişehir Osmangazi University, Türkiye;*
edogan82@hotmail.com

The Effects of Public Investments and Fiscal Incentives in Free Port Cities on Economic Growth Dynamics at Local Level in Türkiye

Abstract

In the study, from 2006 to 2019, in 11 cities with free zones and seaports in Türkiye, public investments and fiscal incentives were examined as economic growth dynamics at the local level. This is not only in a relational context; It is also put forward by considering the supportive and complementary context of investment expenditures to investments in the incentive system. A comparative empirical analysis is applied for 11 free port cities (Adana, Antalya, Bursa, İzmir, İstanbul, Kocaeli, Mersin, Rize, Samsun, Tekirdağ, Trabzon). Because port cities are at the centre of market relations (as functioning, processing, and mechanism) in the historical process, cities with free zones and seaports were specially selected for the study. Thus, in the empirical analysis applied through COPRAS, one of the multi-criteria decision-making methods, the current situation regarding the relationship between public investments and financial incentives and economic growth at the local level is determined in 11 free port cities. As a result of the findings, it was determined that while free port cities in Türkiye are expected to have a high growth potential, this is generally not valid at the local level.

Keywords : Free Zones, Port Cities, Public Investments, Fiscal Incentives, COPRAS.

JEL Classification Codes : O18, P48, R11.

Öz

Çalışmada, 2006-2019 döneminde Türkiye’deki serbest bölgesi ve deniz limanı olan 11 kentte; yerel düzeyde ekonomik büyüme dinamikleri olarak kamu yatırımları ve mali teşvik uygulamaları incelenmektedir. Bu durum sadece ilişkisel bağlamda değil; yatırım harcamalarının, teşvik sistemindeki yatırımları destekleyici ve tamamlayıcı bağlamı da dikkate alınarak ortaya koyulmaktadır. 11 adet serbest liman kenti (Adana, Antalya, Bursa, İzmir, İstanbul, Kocaeli, Mersin, Rize, Samsun, Tekirdağ, Trabzon) için karşılaştırmalı ampirik bir analiz uygulanmaktadır. Liman kentlerinin tarihsel süreçte piyasa ilişkilerinin (işleyiş, işlem ve mekanizma olarak) merkezinde olmasından hareketle çalışmada serbest bölgesi ile deniz limanı olan kentler özellikle seçilmiştir. Böylece, çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan COPRAS aracılığıyla uygulanan ampirik analizde, 11 adet serbest liman kenti özelinde, kamu yatırımları ve mali teşvikler ile yerel düzeydeki ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair mevcut durum saptaması yapılmaktadır. Bulgular

sonucunda Türkiye’deki serbest liman kentlerinin büyüme için yüksek potansiyellerinin olması beklenirken, bunun genel olarak yerel düzeyde geçerli olmadığı saptanmıştır.

Anahtar Sözcükler : Serbest Bölgeler, Liman Kentleri, Kamu Yatırımları, Mali Teşvikler, COPRAS.

1. Giriş

Gelişmekte olan ülkeler, 1980 sonrası küreselleşme sürecinde, sosyoekonomik yapılarına göre ekonomik büyümeye yönelik olarak çeşitli maliye politikası araçlarına başvurmuşlardır. Bu politika araçlarından en önemlisi yatırımlar ve teşviklerdir. Kamu kesimi, piyasa ilişkilerine müdahale ederek yatırım ve teşvik araçları ile sosyoekonomik yapıdaki sorunlu alanları çözmeyi hedeflemektedir. Ekonomik büyümeyi sağlamak ve sektörel rekabet seviyesine ulaşmak için kamu yatırımları ve mali teşvikler kullanılmaktadır (Recepoğlu & Değer, 2016: 7-8). Türkiye’deki iktisadi gelişme stratejileri; kamu kesimi kalkınma planları, orta vadeli ve yıllık programlar çerçevesinde detaylı incelendiğinde, ekonomik büyümenin esas hedef olduğu görülmektedir. Bu kapsamda uygulanan maliye politikaları; (bütçe kapsamında yer alan kamu yatırımları ve doğrudan bütçe kapsamında yer almayan mali teşvikler) ekonomik büyümeyi tamamlayıcı niteliktedir. Tamamlayıcı politikalar olarak kamu yatırımları ve mali teşvikler, kamu maliyesinde teorik bağlamı tartışılmakla birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyüme için eşanlı olarak uygulanmaya devam etmektedir.

Kamu yatırımları, özellikle altyapı yatırımları (elektrik, gaz, telekom, su, yollar, köprüler, kanalizasyon, enerji, limanlar ve havaalanları), nitel ve nicel artışlar aracılığıyla; özel sektör için elverişli koşulların oluşmasını sağlayarak ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlamaktadır (KB, 2018b: 51). Ekonomik büyümeye yönelik yerel düzeydeki uygulamalarla; ülkenin coğrafi konumu içerisinde bölgesel/kentsel alanlardaki sorunlara çözüm önerileri getirmektedir. Böylece, bölge ölçeğine ve kent seviyesine göre, mali teşvik düzenlemeleri ve kamu yatırım uygulamaları ile üretim ve tüketim alanında piyasalarda fayda yaratılmaktadır (Atakışi, 2012: 154). Türkiye’de, kamu yatırımları ile var olan altyapı güçlendirilirken, ek altyapı yatırımları yapılması gereği de sürekli artmaktadır. Çünkü hızlı kentleşme ve sürekli artan nüfus ile sanayinin gelişmesi ve ticaretin artması; altyapı yatırımları ihtiyacını beraberinde getirmektedir. Bununla birlikte, mevcut altyapı hem yoğunluk hem de standartlar bakımından gelişmiş ülkelerdeki seviyenin altındadır (KB, 2012: 20). Türkiye’de tarımsal üretim çeşitliliği, iklimsel değişimler ve sosyoekonomik yapılar açısından kuzey-güney ve doğu-batı bölgeleri arasında farklılıklar mevcuttur. Tarihsel süreçte, üretim ve ticaret bölgeleri olarak belirginleşen Batı-Kuzey Batı bölgelerinde/kentlerinde kurulan serbest bölgeler; deniz-hava limanları ile genişleyen ölçekte ve büyüyen alanda hızla cazibe merkezlerine dönüşmektedir (Atakışi, 2012: 154).

2000’lerde yeniden tasarlanan yerel yönetimler ile bölgesel gelişme anlayışı, geline nokta Türkiye’deki kentlerin potansiyellerini harekete geçirmekte yetersiz kalmaktadır. Böylece, bölge ölçeğindeki ve kent seviyesindeki yatırım harcamalarının ve teşvik

uygulamalarının, mevcut durum verili alındığında yerel düzeyde etkin ve verimli sonuçlar üretip üretmediği tartışılmaktadır (TÜRKONFED, 2017: 17). Çalışmada, 2006-2019 yılları arasında yerel düzeydeki ekonomik büyüme dinamikleri kamu yatırımları ve yatırımlara yönelik teşvikler itibariyle 11 adet kentte karşılaştırmalı olarak incelenmektedir¹. Bu doğrultuda, döneme ilişkin ekonomik büyümeye yönelik maliye politikası araçları göz önünde bulundurularak; serbest bölgesi ve deniz limanı olan 11 adet kent (Adana, Antalya, Bursa, İzmir, İstanbul, Kocaeli, Mersin, Rize, Samsun, Tekirdağ, Trabzon) için karşılaştırmalı ampirik bir analiz uygulanmaktadır. Liman kentlerinin tarihsel süreçte piyasa ilişkilerinin (işleyiş, işlem ve mekanizma olarak) merkezinde olmasından hareketle ve potansiyellerini yüksek olması nedeniyle serbest bölgesi ile deniz limanı olan kentler seçilmiştir. Çalışmada, çok kriterli karar verme yöntemleri aracılığıyla uygulanmakta olan ampirik analizde; kamu yatırımları ve mali teşvikler ile yerel düzeydeki ekonomik büyüme arasındaki ilişki mevcut durum itibariyle 11 adet serbest liman kenti bazında karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Öncelikle serbest bölgeler ve yerel düzeydeki ekonomik büyüme ilişkisi ile Türkiye'deki serbest liman kentleri ve ekonomik büyüme dinamikleri hakkında bilgi verilmekte, daha sonra bu amaç kapsamındaki bulgular neticesinde kent bazlı spesifik değerlendirmeler yapılmaktadır. Sonuç bölümünde ise, genel bir değerlendirme ortaya koyularak, yerel düzeydeki maliye politikası temelli ekonomik büyüme dinamikleri üzerine ampirik katkı sunulması hedeflenmektedir.

2. Serbest Bölgeler ve Yerel Düzeyde Ekonomik Büyüme

1980 sonrası küreselleşme sürecinde, iktisadi performansın alanları kentler olmakta; iktisadi, politik ve demografik eğilimler kentleri önemli coğrafi konumlar haline getirmektedir. Artık sosyoekonomik yapıyı biçimlendiren ekonomik büyüme dinamikleri kentlerde mayalanmakta ve yine kentler üzerinden küresel ekonomiye yayılmaktadır (TÜRKONFED, 2017: 18). Bu süreçte gelişmekte olan ülkeler, ihracata yönelik sanayileşme modeli aracılığıyla küresel ekonomi ile bütünleşmelerini artırmaktadır. Ülkelerde ihracatı artırmak için de serbest bölgeler gündeme gelmektedir (Acar & Gültekin-Karakaş, 2017: 28). Aslında serbest bölgeler, iktisadi gelişme stratejileri arayışı neticesinde ortaya çıkmıştır. Çıkış noktası uluslararası ticaretten verimli olarak fayda sağlamak olsa da popülerlikleri küreselleşmeden kaynaklanmıştır. Küreselleşme; ulusal sınırların kalkmasını, yoğun uluslararası ticaretin kurulmasını, ülkeler arası gümrük duvarlarının yıkılmasını ve rekabetin artmasını getirmiştir. Bunlara iktisadi kaynaklarının kıtlaşması eklendiğinde, alternatif iktisadi gelişme stratejileri öne çıkmıştır. Böylece serbest bölgeler, çözüm aracı olarak farklı mali ayrıcalıklarla kurulmuştur (Makal & Yüzer, 2022: 186). Serbest bölgeler, sadece ticareti değil, ihracata yönelik üretimi de içermiştir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, bir yandan dışa dönük iktisadi gelişme stratejisinin bileşeni haline gelmiş, diğer yandan üretimin küresel ölçekte yeniden yapılanmasında işlevsellik kazanmıştır. Serbest bölgeler;

¹ 2006 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunu tümüyle uygulamaya girmiş ve performans esaslı bütçeleme sistemine geçilmiştir. 2019 yılı sonrasında ise, performans esaslı program bütçe sistemine geçilmiş ve olağanüstü bir süreç olan pandeminin iktisadi ve mali sonuçları kamu bütçesine yansımaya başlamıştır. Bu nedenlerle 2006-2019 yılları arası ampirik analiz için uygun bulunmuştur.

ucuz işgücü, doğal kaynaklara erişim, vergi ayrıcalıkları ve gelişmiş altyapılarıyla sermaye kesimi için çekici yatırım alanları haline gelmiştir (Acar & Gültekin-Karakaş, 2017: 28)². Aslında gelişmekte olan ülkelerdeki serbest üretim ve tüketim bölgeleri, uluslararası iktisadi iş bölümünde, ihracata yönelik sanayileşme modelinin ve dışa dönük iktisadi gelişme stratejisinin parçası olarak anlam kazanmıştır. Türkiye'de, 1980'lerdeki serbest bölgeler özellikle liman kentlerinde bu süreçte ortaya çıkmıştır.

Serbest bölge terimlerinde farklılık ve çeşitlilik görülmektedir. Endüstriyel serbest bölgeler, ihracat işleme bölgeleri, yatırım geliştirme bölgeleri ve özel ekonomik bölgeler bunlardan birkaçıdır. Oluşan farklılıklar ülkelerin değişen iktisadi, politik ve demografik süreçlerinden kaynaklanmaktadır (Makal & Yüzer, 2022: 187-188). Genel olarak serbest bölgeler; uluslararası liman veya havaalanı yakınında özel amaçlarla kurulan, ülkenin gümrük alanı dışında tutularak gümrüksüz olarak malların ithal edilebildiği, depolanabildiği, çeşitli işlemlerden geçirilebildiği, üretim amacıyla kullanılabilirdiği ve malların ulusal gümrüğe girmediği müddetçe gümrük vergisinin tahsil edilmediği, diğer vergisel yükümlülüklerin ise asgari düzeye indirildiği alan olarak tanımlanmaktadır (Buyrukoğlu & Şimşek, 2022: 64). Uygulamada yaygın olarak kullanılan üç tür serbest bölge bulunmaktadır. Bunlardan ilki serbest ticaret bölgesi; gümrük vergisinden muaf olarak, transit ticaret, ihracat ve ithalat amaçlarıyla malların depolandığı ve hafif montaj faaliyetlerine izin verilen alandır. İkincisi serbest ticaret bölgelerine benzeyen serbest limandır. Serbest liman; bir hava ya da deniz limanında kurulan, ev sahibi ülkedeki gümrük mevzuatına tabi olmadan, yabancı malların yerel olarak tüketildiği veya satıldığı alandır. Üçüncüsü serbest üretim bölgesi ise, serbest ticaret bölgesinden farklı olarak; ihracata yönelik sınai üretim faaliyetlerini içermektedir (Acar & Gültekin-Karakaş, 2017: 23). Bu çerçevede finans, istihdam ve fiyat politikaları sektörün geneline yayılmadan önce, ilk olarak serbest bölge kapsamındaki liman kentlerinde uygulamaya geçirilmektedir (Acar & Gültekin-Karakaş, 2017: 29). Türkiye'de serbest bölgeler, Gümrük Bölgesi'nin bir parçasıdır. Bu bölgeler, ülkede dolaşımda olmayan eşyanın gümrük rejimine tabi tutulmaksızın ve serbest dolaşıma sokulmaksızın, gümrük mevzuatındaki haller dışında kullanılmamak ya da tüketilmemek kaydıyla kurulan yerlerdir. Bu nedenle ithalat vergileri, ticaret politikası ve kambiyo mevzuatı bakımından Gümrük Bölgesi dışındadır (Buyrukoğlu & Şimşek, 2022: 69). Başlangıçta kamu kesimi tarafından kuruluş maliyetleri üstlenilerek işletilen serbest bölgeler, 1980'lerden itibaren özel sektör inisiyatifinde faaliyet göstermektedir. Bunların kuruluş ve işletme maliyetlerinin; kamu kesimince üstlenildiği yapıdan, kamu-özel ortaklıklarınca üstlenildiği yapıya geçişin nedeni, özel sektör için karlı alana dönüşmesidir (Acar & Gültekin-Karakaş, 2017: 25).

Türkiye'de ihracata yönelik sanayileşme modeli çerçevesinde, 1980'li yılların sonlarında işlek liman kentleri olan Mersin, Antalya, İstanbul, İzmir, Adana ve Trabzon'da serbest bölgeler kurulmuştur. Liman kentlerindeki serbest bölgeler, ihracatı artıracığı ve

---

² Serbest bölgeler, uluslararası iktisadi iş bölümündeki rekabet ortamında sermaye kesimine rekabet gücü için uygun koşullar ve devlet müdahalelerinin azaltılmasıyla küresel çapta serbestlik kazandırmaktadır (Acar & Gültekin-Karakaş, 2017: 28).

ışsızlığe çözüm olacağı sebebiyle özellikle desteklenmiştir. Zamanla serbest bölgelerde gümrük muafiyetinin yanı sıra, gelire sağlanan vergi muafiyetleri de artmıştır (Öztürk vd., 2009: 367). Dışa dönük iktisadi gelişme stratejisine uygun olarak; 1985 yılında 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu kabul edilmiştir. Böylece ihracata dayalı üretim için yatırımlar ve teşvikler yoluyla döviz biçimindeki sermaye gereksinimi giderilmek istenmiştir³. Ancak serbest bölgelerin Türkiye'de, ekonomik fayda sağlamaya yönelik olarak kullanımı 1990'larda gerçekleşmiştir (Acar & Gültekin-Karakaş, 2017: 32). Türkiye'de 18 adet serbest bölge aktiftir. Aslında 1985'ten beri 21 adet serbest bölge kurulmuş fakat 3'ü istenilen ekonomik faydayı sağlayamadığı için kapatılmıştır⁴. Mersin ve Antalya ilk serbest bölgeler olmasına rağmen, süreç içinde ekonomik büyüme açısından aktif olan İzmir'deki serbest bölge olmuştur (Makal & Yüzer, 2022: 200).

Serbest bölgeler ülkedeki; politik sınırları içinde olmakla beraber gümrük hattı dışında sayılan, art alanlara ilişkin idari-mali düzenlemelerin uygulanmadığı, sanayi ve ticaret için geniş teşviklerin tanındığı ve diğer kısımlarından fiziksel olarak ayrılan yerlerdir. Küreselleşme ile serbest bölgelerin ortaya çıkışı ulusal ekonominin dışa açılma isteği ile ilgilidir. 1980 sonrası, bilişim teknolojilerinin ilerlemesiyle üretimin ve ticaretin birbirinden farklı bölgelerde yapılmasının sağlanması ve ulaşım ile vergi sorunlarının maliyet içinde önemli yer tutmaması serbest bölgelerin artmasına sebep olmuştur (Üçışık, 1998: 244). Buna karşın, iktisadi gelişme stratejileri için coğrafi konumun etkisi yadsınamaz olmakla beraber; 1980 sonrası süreçte artık ekonomik büyüme için konum avantajının faydası ve verimliliği ilk sıralarda yer almıştır. Küreselleşmeyle; rekabet avantajı, pazar genişliği ve teknoloji düzeyi ulusal ekonomilerin gidişatında, coğrafi konum avantajından daha baskın rol oynamıştır (Makal & Yüzer, 2022: 208). Uygulamada, gelişmiş ülkelerde serbest liman; gelişmekte olan ülkelerde ise, serbest limanın yanında üretim bölgesi kurmak itibar görmüştür. Yoğun üretimin gerçekleştiği bölgelerdeki ürünler, ucuz işgücü sayesinde dünya emtia piyasalarında daha öne çıkmıştır. Bu şekilde, serbest liman kentleri kurmak çekici hal almıştır (Üçışık, 1998: 244). Ayrıca New York, Singapur, Hong Kong, Barcelona tarzı büyük kentlerin iktisadi gelişmişliğinin sebebi çok olmakla birlikte; tarihsel süreçte önemli liman kentleridir ve deniz limanlarına yakınlığın verdiği avantajla güç kazanmışlardır (Makal & Yüzer, 2022: 208)⁵. Serbest bölgelerin; Ortadoğu'nun ve Avrupa Birliği'nin yakınında, Akdeniz ve Karadeniz'deki deniz limanları, uluslararası havalimanları ve kara yolları yanındaki art alanlarda olması transfer kolaylığı açısından faydalı olmuştur (Çetinkaya & Bektaş, 2014: 58).

³ 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanunu'nun 1. maddesi: "ihracata yönelik yatırım ve üretimi teşvik etmek, doğrudan yabancı yatırımları ve teknoloji girişini hızlandırmak, işletmeleri ihracata yönlendirmek ve uluslararası ticareti geliştirmek amacıyla serbest bölgelerin kurulması, yer ve sınırlarıyla faaliyet konularının belirlenmesi, yönetimi, işletilmesi, bölgelerdeki yapı ve tesislerin teşkili ile ilgili hususları kapsar".

⁴ Ticari faaliyetlerine devam etmeyen serbest bölgeler; İMKB Menkul Kıymetler, Doğu Anadolu ve Mardin Serbest Bölgesi'dir.

⁵ Ancak istikrarlı iktisadi gelişimleri yeni dünya düzeni kriterlerine uyum sağlamaları ile ilgilidir (Makal & Yüzer, 2022: 208).

Küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkeler, dış ticaret dengelerini sağlamak ve ekonomik büyümelerini dinamik tutabilmek için uzun vadeli çözüm arayışındadırlar (Makal & Yüzer, 2022: 191). Aslında bu ülkeler için ekonomik büyüme, teorik ve pratik anlamda hep tartışılan konu olmaktadır. Tartışmalar kamu kesiminin ekonomik büyüme dinamikleri üzerindeki rolü etrafında yoğunlaşmaktadır. Bu çerçevede, kamu kesiminin; özel sektör yatırımlarının tamamlayıcısı niteliğindeki kamu yatırımları ile ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahip olduğu ortaya koyulmaktadır (Değer & Doğanay, 2015: 77). Böylece kamu kesimine, ekonomik büyümede özel sektör yatırımlarını özendirici ve yatırım iklimini iyileştirici görevler verilmektedir. Bu kapsamdaki iki temel politika aracı kamu yatırımları ve mali teşviklerdir (Değer & Receptoğlu, 2018: 2). Bu araçlar yerel düzeydeki ekonomik büyüme için serbest bölgelere de devlet müdahalesinin parçası olarak katkı sağlamaktadır. Yerel düzeydeki ekonomik büyümeye etki eden faktörün de devlet müdahalesi olduğu görülmektedir (Makal & Yüzer, 2022: 191). Çalışmada da kamu kesimi ile özel sektörün rolleri açısından ekonomik büyüme dinamiklerinin yerel düzeydeki belirleyenleri olarak bu araçlar kullanılmaktadır.

Yerel düzeydeki ekonomik büyümenin birinci yolu olarak yatırım, sabit sermaye stokuna eklemeye bulunan harcama akımıdır. Belirli mal ve hizmetlerin üretimine yönelik tesisler oluşturmak üzere kaynak tahsis edilmesi, üretim gücüne ve sermaye stokuna ilaveler yapılmasıdır. Yatırımlar iki farklı harcama bileşiminden oluşmaktadır: Bunun ilki, gelecekte üretim yapmak amacı ile cari dönemde üretilmiş dayanıklı mallar olarak sabit sermaye yatırımlarıdır⁶. İkincisi ise, aynı dönemde ara ve nihai tüketimin geleceğe ertelenmesinden kaynaklanan stoklardır. Kamu yatırımları tanımlanırken, stoklar kapsam dışı tutulmaktadır (KB, 2018b: 22). Kamu yatırımları, ekonomik büyümeye; bir yandan yerel düzeyde çarpan mekanizmasıyla doğrudan etki etmekte, diğer yandan özel sektör için yatırım ortamını iyileştirerek dolaylı olarak ivme kazandırmaktadır. Özellikle ulaşım, iletişim ve enerji altyapısındaki iyileşmeler, yatırım ortamını iyileştirmektedir. Eğitim ve sağlık yatırımları ile de beşerî sermayenin kalitesi artırılarak özel sektörü uyarıcı etkiler oluşturulmaktadır (Değer & Receptoğlu, 2018: 2). Kamu yatırımları, farklı mekanizmalarıyla iktisadi performans üzerinde etkiler yaratmaktadır. Toplam üretimi doğrudan etkileyerek, fiziki ve mali kaynakların çoğalmasını ve dolayısıyla yerel düzeydeki mali kaynak sorununun giderilmesini sağlamaktadır. Yine, kamu kesimi tarafından bölge ölçeğinde ve kent seviyesinde üstlenilen enerji, otoyol, havaalanı, liman ve altyapı yatırımları; yerel düzeydeki maliyetleri azaltarak, faktör girdilerinin verimini artırmaktadır. Bu altyapı yatırımlarının özel sektör yatırım kararlarında kolaylaştırıcı rol oynaması beklenmektedir (Erden & Karaçay-Çakmak, 2005: 17).

---

⁶ Sabit sermaye yatırımları içerik olarak arsa bedeli, bina inşaat giderleri (ana fabrika bina ve tesisleri, yardımcı işletmeler bina ve tesisleri, ambarlar, idare binaları, sosyal tesisler, arazi düzenlemesi ve hazırlık yapıları), ana fabrika makine-teçhizat giderleri ve diğer yatırım harcamalarından (yardımcı işletme makine teçhizat, mefruşat, ithalat ve gümrükleme, taşıma ve sigorta, montaj, taşıt araçları ve işletmeye alım giderleri, etüt ve proje, genel giderler ve diğer giderler) oluşmaktadır (KB, 2018b: 22).

Yerel düzeydeki ekonomik büyümenin diğer yolu ise, özel sektöre kamu kesimi tarafından verilen ve firmaların maliyetlerini azaltan veya gelirlerini artıran teşviklerdir. Teşvikler vasıtasıyla kamu kesimi, firmaların belirli sektörler ve bölgelerde yoğunlaşmasına imkân vermektedir (Değer & Receptoğlu, 2018: 2). Teşvik, doğrudan ve dolaylı olarak ikiye ayrılmaktadır. Buna göre, ilgili kuruma ya da firmaya doğrudan düşük faizli borç para veya hibe sağlanması doğrudan teşviiktir. Dolaylı teşvikler ise, ilgili kurum ya da firma yatırımı gerçekleştirdikten sonra uygulanan KDV istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, gelir vergisi indirimi gibi yararlanıcıyı yatırım sonrasında destekleyen istisnalardır. Buradaki amaç, piyasa ilişkilerine zarar vermeden iktisadi gelişmenin sağlanmasıdır (KB, 2018a: 3-4)⁷. İktisadi performansa yönelik önemli sektörlerde ve faaliyet alanlarında, özel sektörü destekleyici mali teşvikler verilerek yerel düzeydeki ekonomik büyüme hızlandırılmaktadır. Bu durum için kullanılacak belli iktisadi araçlar vardır. Bunlar, ekonomik faaliyetleri teşvik tedbirleriyle belirli yerlere yönlendirmek ve bölgesel gelişme için gerekli kamu yatırımlarını gerçekleştirmektir. Bu iktisadi araçların başarısı için, devletin doğrudan müdahalesi gerekmektedir (Değer & Receptoğlu, 2018: 5-6).

Türkiye'de 1980 sonrası iktisadi gelişme stratejisine göre; kamu kesimi tarafından farklı araçlarla ve şekillerde mali teşvikler kullanılmaktadır. Türkiye'de; vergi indirimi, gümrük vergisi muafiyeti, KDV istisnası ve gelir vergisi stopaj desteği araçları olarak başvuru alan vergisel teşvikler, sistemin önemli parçasıdır. Vergisel teşvikler, yatırımlar ve istihdam üzerinde olumlu etki yaratarak, ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır. Vergisel teşviklerin, yatırımlar üzerindeki etkisinin olumlu olduğu literatürdeki çalışmalarla desteklenmektedir (Gürler-Hazman & Karakuş-Büyükbek, 2020: 209)⁸. 2000 sonrasında Türkiye'deki yatırım teşvik sistemi dört başlıkta şekillenmektedir. Bunlar; bölgesel teşvik, büyük ölçekli yatırımların teşviki, stratejik yatırımların teşviki ve genel teşvik uygulamalarıdır. Bu dört başlık altında; yatırımcılara katma değer vergisi istisnası, gümrük vergisi muafiyeti, vergi indirimi, sigorta primi işveren hissesi desteği, gelir vergisi stopajı desteği, sigorta primi desteği, faiz desteği, yatırım yeri tahsis ve KDV iadesi unsurları sunulmaktadır (Receptoğlu & Değer, 2016: 14). Serbest bölgelerde ise; gelir ve kurumlar vergisi, gelir vergisi stopajı, damga vergisi ve harç, gümrük ve emlak vergisi ile taşımacılıkta KDV imalatçı kullanıcılar için tümüyle istisna edilmiştir (Yılmaz, 2021: 71).

1980 sonrasında gelişmekte olan ülkelere, dışa dönük iktisadi gelişme stratejileri çerçevesinde artan oranda finansal sermaye gelmiştir. Böylece, uluslararası sermaye hareketlerinin sınırlamalardan özgürleşmesiyle, serbest bölgeler; finansal sermayenin arttığı, özel sektöre ilişkin alt sözleşmelerin yoğunlaştığı ve mal ile hizmetlerden oluşan küresel düzeydeki hareketin geçtiği temel mekanlar haline gelmiştir (Ercan, 1996: 66-67). Bu doğrultuda, yerel düzeydeki toplumsal aktörlerin ulus-üstü ölçeğe yönelik stratejiler

⁷ Doğrudan teşvikler yatırım gerçekleştirirken özel sektör üzerindeki maddi yüke ortak olurken, dolaylı teşvikler ise yatırım gerçekleştikten sonra yatırımın sürdürülebilirliğini sağlamaktadır. Böylece özel sektör riski paylaşılmaktadır (KB, 2018a: 4).

⁸ Vergisel teşviklerin, ekonomik büyümeye etkisi incelendiğinde elde edilen bulgular, bu etkinin pozitif olduğu şeklindedir.

oluşturup uygulamaya koyması, kamu kesimi içindeki mekânsal biçimlerin yeniden ölçeklendirilmesi dinamiğiyle birleşerek; yerel-bölgesel-ulusal-uluslararası-küresel düzeylerdeki üretim ve ticaret ilişkilerini karmaşıklaştırmıştır (TÜRKONFED, 2017: 19). Ayrıca serbest liman kentleri arasındaki artan rekabetten, yerel düzeydeki toplumsal aktörler aynı şekilde faydalanamamaktadır. Bu nedenle yerel düzeyde etkin toplumsal aktörler; ulusal, uluslararası ve küresel düzeydeki yönelimlere göre stratejiler tanımlamak ve öncelikleri doğrultusunda yeni mali teşvikler aramak durumundadırlar. Üstelik mekânsal biçimlerin yeniden ölçeklendirilmesinin sınırları, farklı düzeylerdeki iktidar ilişkilerinin ve güç dengelerinin bileşenleri uyarınca belirlenmektedir (TÜRKONFED, 2017: 22)⁹.

Gelişmekte olan ülkelerde serbest bölgeler, küreselleşme sürecinde avantajlar sağlamaktadır. Türkiye de gelişmekte olan ülke olarak, benzer süreçten geçmektedir. Gelişmekte olan ülkeler yoğun işgücü gerektiren sektörlerde uzmanlaşarak, yabancı sermaye odaklı iktisadi gelişme göstermektedir. Türkiye de yoğun işgücü gerektiren sektörlerde odaklanmakta, ancak serbest bölgelerde yabancı sermayeden çok, ulusal sermaye etkin olmaktadır¹⁰. Serbest bölgeler, gelişmekte olan ülkelerde; ticari teşvik sağlamada önemlidir ve ihracatların büyük kısmı buradan gerçekleşmektedir. Çünkü bu bölgede; ithalatta ve ihracatta vergi avantajları ile mali teşvikler sağlanmaktadır. Buradaki önemli unsur, özel sektör önündeki kısıtlamaların kaldırılmasıdır. Ayrıca, vergi avantajlarının yanında politik ve yapısal avantajlar da sunulmaktadır (Makal & Yüzer, 2022: 192-193). Deniz limanı olan kentlerdeki serbest bölgeler ise; kamu kesiminin büyük ağırlığının bulunması ve özel sektörü de doğrudan etkilemesi nedeniyle, ihracata yönelik sanayileşme modelinde yerel düzeydeki ekonomik büyüme dinamiği haline gelmektedir. Türkiye'de de sınırlı mali kaynakların yerel düzeyde etkin ve verimli olarak kullanılması, ekonomik büyüme dinamiklerine yönelik maliye politikalarının oluşumu açısından önemlidir. Maliye politikaları, yerel düzeydeki iktisadi performansa yönelik önemli araçtır ve etkili kullanılarak ekonomik büyüme ile serbest liman kentleri arasındaki farklılık asgari düzeye indirilmektedir (Yavuzdurmaz & Karadağ, 2014: 650). Ayrıca hareketsiz nokta olarak deniz limanları, çoğunlukla ithal malı ürünlere dayalı arz temelli ve ihracat için üretim yapan pazara dönük sanayi odaklarını cezbetmektedir (Kocaman, 2007: 116). Ancak Türkiye'de serbest liman kentleri arasında; iktisadi performans açısından dengesizlikler hala vardır.

Sonuç olarak, serbest bölgelerdeki mali teşvikler üretimin ve ihracatın artırılması için önem arz etmekte olup, kamu yatırımları da özel sektörü bölgesel/kentsel alanlara çekmektedir. Üretim ve işgücü maliyetlerinin azaltılmasına ön ayak olan teşvikler ile serbest bölgelerde; yatırımların artırılması, yüksek teknoloji ürün üretimine ağırlık verilmesine yönelik Ar-Ge faaliyetlerine girilmesi ve ekonominin girdi ihtiyacının ucuz olarak temin edilmesi ekonomik büyüme açısından önemlidir (Yılmaz, 2021: 76). Ayrıca özel sektöre

⁹ Bu durumda, iktisadi gelişmeden pay almak amacıyla yerel düzeydeki toplumsal aktörlerin bir araya gelip ekonomik büyüme koalisyonları oluşturmasını her zaman başarılı kılmamaktadır (TÜRKONFED, 2017: 22).

¹⁰ Gelişmiş ülkeler başta yoğun işgücü gerektiren sektörlerde odaklanmış, şimdi ise teknoloji odaklı faaliyetlere doğru gelişim göstermiştir. Türkiye'deki serbest bölgelerde böyle bir gelişimin gerçekleşmesi varsayılmaktadır (Makal & Yüzer, 2022: 192).

beşerî sermayenin ve Ar-Ge faaliyetlerinin artırılması için kamu kesiminin yeterli teşvikleri sağlaması gerekmektedir. Buna ek olarak, mali teşvikler sonucu oluşan üretim faaliyetlerinin tamamlayıcısı olarak kamu yatırımları da gerekli düzeyde olmalıdır (Değer & Receptoğlu, 2018: 4). Türkiye'de yerel düzeyde büyüme dinamiğinde kullanılan araçlar iktisadi sektörlere ve coğrafi konumlara göre farklılaşmış teşvik sistemidir. Bu da kentlerin gelişmişlik seviyelerine göre farklı oranlardadır. Aslında teşvikler temelde mali olarak gruplandırılmaktadır¹¹. Mali teşvikler dışında kullanılan diğer araç ise, kamu yatırımlarıdır. Kamu yatırımları, 1980 sonrasında başlangıçta etkin araç olarak kullanılmasına karşın, 2000 yıllarda azalmıştır. Böylece, yerel kalkınmada kamu yatırımlarının kullanılmasından vazgeçilmiş, ihracata yönelik sanayileşme modeli bağlamında ekonomik büyüme için özel sektör yatırımlarına öncülük verilmiştir (İncekara & Kılınç-Savrul, 2011: 100-101). Ayrıca serbest bölgelerde, özel sektör için iş yapmayı zorlaştıran dâhilde işleme rejimi kolaylaştırılarak ve KDV iadeleri hızlandırılarak ihracatın geliştirilmesi istenmiştir. Son yıllarda Türkiye'de teknolojik değişimin sağlanması amacı için serbest bölgelerdeki teşviklerin, orta ve yüksek teknolojiye yatırımlara da tanınması talep edilmektedir (KB, 2018a: 57-59). Kısacası, devlet müdahalesi yöntemleri olarak kamu yatırımlarının ve mali teşviklerin; ekonomik büyüme üzerinde derin etkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada da Türkiye'deki kamu kesimi desteklerinin karşılaştırmalı olarak düzeyleri incelenmektedir. Kamu yatırımları ve mali teşvikler, yerel düzeydeki ekonomik büyüme dinamikleri olarak değerlendirilmekte, böylece ihracata yönelik sanayileşme modelinin gelişiminde devlet müdahalesinin etkisi maliye politikası araçları ile yakalanmak istenmektedir.

3. Literatür

Kamu harcaması niteliğindeki yatırımlar ve mali teşvikler akademik literatür bağlamında ele alındığında; bunların büyük ölçüde ekonomik büyüme ve bölgesel gelişme üzerindeki etkisine yönelik ampirik değerlendirme niteliğinde olduğu görülmektedir. Türkiye özelinde yapılan çalışmaların özeti aşağıda yer alan tablo aracılığıyla gösterilmektedir.

Yazarlar	Bölgeler/İller ve Dönem	İlişki	Yöntem	Sonuç
Karaçay-Çakmak ve Erden (2004)	12 adet düzey 1 alt bölgesi (1991-2000)	Kamu kredi yatırım ve teşviklerinin özel yatırım üzerine etkisi	Panel EKK, Sabit ve Rassal Etkiler Modeli	Kamu yatırım ve teşvikleri gelişmiş bölgelerde dışlayıcı (negatif), az gelişmiş bölgelerde ise tamamlayıcı (pozitif) etkiye sahiptir.
Gerni, Değer ve Emsen (2009)	Türkiye'nin illeri 1991 -2000 dönemi	İllerdeki yatırım teşvikleri ile diğer ekonomik faktörlerin illerin GSYH'leri üzerinde etkisi	Yatay-kesit Regresyon Analizleri	Gelişmiş illerin ekonomik büyümesinde yatırım teşviklerinin anlamlı ve pozitif etkileri mevcuttur.
Gülmez ve Yalman (2010)	Sivas ilindeki 38 adet KOBİ (2007)	Yatırım teşviklerinin Sivas'taki firmaların üretimine etkisi	Yüz Yüze Anket ve Ki-Kare Testi	Yatırım teşvikleri firmaların üretimini olumlu etkilemektedir.
Şahin ve Uysal (2011)	Türkiye'nin 7 coğrafi bölgesi (2002-2009)	Yatırım teşvikleri ve bölgesel kalkınma	Değişim Payı Analizi	Bölgesel kalkınmaya yatırım teşviklerinin olumlu etkisi yoktur.
Yavan (2012)	Türkiye'nin 81 ili (2000)	Yatırım teşviklerinin bölgesel ekonomik büyüme etkisi	Yatay Kesit Regresyon Analizi	Bir bölgede teşvik kapsamında yatırımların artması bölgenin GSYH'si artırmaktadır.

¹¹ Bunlar; gelir ve gümrük vergisi indirimi, vergi, resim ve harç istisnası, uzun vadeli ve düşük faizli teşvik fonu, devlet iştiraki ve faizsiz kredi, döviz tahsisinde öncelik, enerji ve istihdam desteği, kamu arazi, bina ve tesislerinin satış ve kiralınması, devlet garantisi, organize sanayi bölgeleri ve küçük sanayi siteleri kurmak gibi araçlardır (İncekara & Kılınç-Savrul, 2011: 100).

Gerni, Sarı, Sevinç ve Emsen (2015)	26 adet düzey 2 bölgesi ve 81 il (2004-2012)	Yatırım teşvikleri ve bölgesel kalkınma	Yakınsama Analizi	Yatırım teşvikleri bölgesel düzeyde gelir yakınsamasını pozitif yapmaktadır.
Sevinç, Emsen ve Bozkurt (2016)	26 adet düzey 2 alt bölgesi (2004-2012)	Bölgesel gelişme için yatırım teşviklerinin belirleyicileri ve etkinliği	Panel Eşbütünleşme, Nedensellik ve Sabit Etkiler	Türkiye'deki bölgesel teşviklerin yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır.
Recepoğlu ve Değer (2016)	Türkiye'nin düzey 2 bölgeleri (2004-2011)	Bölgesel yatırım teşviklerinin yerel düzeydeki ekonomik büyüme üzerindeki etkileri	Panel Eşbütünleşme ve Nedensellik Analizleri	Türkiye'de yatırım teşvikleri uzun dönemde yerel düzeydeki ekonomik büyümede pozitif etki yapmaktadır.
Değer ve Recepoğlu (2018)	Türkiye'nin 81 ili (2004-2014)	Türkiye'de yerel düzeyde ekonomik büyümenin belirleyeni olarak kamu yatırımları ile yatırım teşviklerinin etkileri	Dinamik Panel Nedensellik Testleri	Tüm iller için hem yatırım teşviklerinden hem de kamu yatırımlarından ekonomik büyümeye tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Baykul, Işık-Maden ve Kutgü (2019)	Türkiye'nin 26 düzey 2 bölgesi (2017)	Türkiye'de kamu yatırım teşviklerinin bölgesel düzeydeki etkileri	Veri Zarflama Analizi	TR 26 düzey 2 bölgesinde 2017 yılı yatırım teşviklerinin istihdam üzerindeki etkileri saptanmıştır.
Gürlü - Hazman ve Karakuş - Büyükben (2020)	TR33 bölgesindeki iller (2004-2017)	Vergisel nitelikli teşviklerin bölge ekonomisine etkisi	Panel Regresyon Analizi	TR33 bölgesi açısından vergisel teşvikler ile ekonomik sonuçlar arasındaki ilişki zayıftır.
Kara ve Taş (2012)	Türkiye'nin bölgeleri (2004-2008)	Ulaştırma-haberleşme altyapı yatırımlarının bölgesel gelişmeye etkisi	Panel Veri Analizi	Ulaştırma-haberleşme altyapı yatırımları bölgesel geliri pozitif etkilemektedir. Ayrıca gelişmiş ve az gelişmiş bölgelerde ulaştırma-haberleşme altyapı yatırımları bölgesel gelişmede pozitif etkiye sahiptir.
Aybarç, Selim ve Kızılgöl (2019)	Türkiye'deki 81 il (2005-2015)	Turizme yönelik teşvik politikaları açısından illerin teknik etkinliği	Veri Zarflama Analizi	Doğu bölgelerdeki illere göre Ege ve Akdeniz bölgelerindeki illerin turizm açısından daha etkin olduğuna ulaşılmıştır.
Ekinci ve Yüce (2019)	Şırnak ilinde ve ilçelerinde faaliyet gösteren firmalar (2019)	Firmaların teşviklerden yararlanma düzeyi ve teşviklere bakış açıları	Frekans Analizi	Firmaların istihdam ve ihracat teşviklerinde yararlanarak, olumlu etkisi olduğu sonuca ulaşılmıştır.

Ayrıca Mutlu ve Başer (2020) tarafından Antalya özelinde turizm yatırım teşvikleri, mikro nitelikli incelemeye de yer verecek şekilde detaylı şekilde ele alınmıştır. İnceleme sonucunda turist profilindeki değişim, kültür, turizm ve koruma bölgelerindeki doluluğun artması sebepleriyle Antalya'da teşvik başvuruları azalırken, iptal edilen teşvik başvurularının da arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışmada ise literatürden farklılaşan iki temel bağlam bulunmaktadır. İlk olarak inceleme kapsamı Türkiye geneli, 81 il, spesifik bir kent ya da bölge özelinde değil; liman kentlerinden oluşmaktadır. Nitekim kamu yatırımlarının ve mali teşviklerin etkisini inceleyen ampirik literatürde serbest liman kentleri özelinde bir inceleme bulunmazken; liman kentleri ile ilgili literatürün (Ünlü, 2009; Ballı, 2015; Ürkmez, 2016; Ünlü, 2020) tarihsel süreçteki gelişim bağlamında olduğu görülmektedir. İkinci olarak, kamu yatırımları ve mali teşvikler; alternatif politikalar olarak ya da ilgili yerel ve ulusal düzeylerde sosyoekonomik yapı üzerindeki etkisi bağlamında değerlendirilmemiştir. Buna karşın kamu yatırımları ve mali teşvikler, yatırımlara yönelik tamamlayıcılık niteliği bağlamında karşılaştırmalı ampirik yöntemle ele alınmıştır. Böylelikle ilgili literatüre inceleme kapsamı ve sorunsal itibarıyla katkı sunulması hedeflenmektedir.

4. Ampirik Değerlendirme

Bu bölümde, 2006-2019 yılları arasında serbest liman kentlerindeki ekonomik büyüme dinamikleri, yerel düzeydeki kamu yatırımları ve mali teşvikler bağlamında

karşılaştırmalı istatistikî temelle bir değerlendirmeye tabi tutulmaktadır. Burada öncelikle araştırmanın amaç ve kapsamı; sonrasında ise, elde edilen bulgular oraya konulmaktadır.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmanın amacı 2006-2019 dönemi itibariyle, Türkiye’de serbest liman kentlerindeki yatırım teşvik sistemi kapsamındaki yatırım düzeyi farklılığını, kamu yatırım düzeyi ve farklılığı ile karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktır. Bununla birlikte ilgili kamu yatırımları alt kalemler itibariyle incelendiğinde, yatırımların teşvik sistemi kapsamındaki yatırımların alternatifi olacak şekilde yeni yatırım niteliğinde olmayıp, esas olarak bakım onarım, alt yapı yatırımları şeklinde olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak çalışmanın amacı doğrultusunda söz konusu farklılık sadece ilişkisel bağlamda değil, kamu yatırımlarının teşvik sistemi kapsamındaki yatırımları tamamlayıcı bağlamı da dikkate alınarak incelenmektedir.

Araştırmanın kapsamını, Türkiye’deki serbest bölgesi ve deniz limanı bulunan 11 kentin (Marmara bölgesinde Tekirdağ, İstanbul, Kocaeli ve Bursa; Ege bölgesinde İzmir; Akdeniz Bölgesinde Antalya, Mersin ve Adana; Karadeniz bölgesinde ise Samsun, Trabzon ve Rize); 2006-2019 dönemi için kişi başına GSYH büyüme oranları, yatırım programı başlangıç ödenek tutarları, yatırım teşvik sistemi kapsamında yapılan yatırım tutarına ilişkin veriler oluşturmaktadır. Bu kapsamda; TÜİK kişi başı GSYH verilerinden, Strateji ve Bütçe Başkanlığı yatırım programı başlangıç ödenekleri veri setinden ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2021 yılı teşvik veri setinden yararlanılmıştır.

Şekil: 1 Serbest Bölgesi ve Deniz Limanı Bulunan Kentler

Kaynak: Geoda programı kullanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4.2. Araştırma Yöntemi

Çalışma kapsamında, araştırmanın amacı doğrultusunda kentler itibariyle bir durum saptaması yapabilmek için karşılaştırmalı değerlendirmeye imkân veren COPRAS

(Complex Proportional Assessment) yani Karmaşık Nisbi Değerlendirme yöntemi uygulanmaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemi olan COPRAS 1996 yılında geliştirilmiştir (Zavadskas & Kaklauskas, 1996). Yöntemde çok kriterli değerlendirme, kriter değerlerinin maksimize ve minimize edilmesi esasına dayanarak gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte maksimize ve minimize edilen kriterlerin değerlendirme sonuçları üzerindeki etkisi de her bir kriter bazında ayrıca görülmektedir. Bu nedenle karşılaştırmalı karmaşık değerlendirmelerde oldukça tercih edilen bir yöntemdir (Podvezko, 2011: 138).

7 aşamalı süreçten oluşan yöntemin 1. aşamasında x_{ij} değerlerinden oluşan karar matrisi oluşturulmaktadır. 2. aşamada söz konusu karar matrisi, eşitlik 1 aracılığıyla normalize matrise dönüştürülmektedir.

$$x_{ij}^* = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^m x_{ij}} \quad \forall ij = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

3. aşamada kriterlere verilen önem doğrultusunda, normalize matris elemanları ağırlıklandırılarak, ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi oluşturulmaktadır.

$$d_{ij} = w_j * x_{ij}^* \quad i=1, \dots, n; j=1 \dots k \quad (2)$$

4. aşamada ağırlıklandırılmış matristeki değerler eşitlik 3 ve eşitlik 4 ile tanımlandığı şekliyle maksimize ve minimize kriterler için toplanmaktadır.

$$S_{i+} = \sum_{j=1}^k d_{ij} \quad j=1, 2, \dots, k \text{ (maksimize kriterler)} \quad (3)$$

$$S_{i-} = \sum_{j=k+1}^n d_{ij} \quad j=k+1, k+2, \dots, n \text{ (minimize kriterler)} \quad (4)$$

5. aşamada göreceli önem değeri, her alternatif için eşitlik 5 aracılığıyla hesaplanmaktadır.

$$Q_i = S_{i+} + \frac{\sum_{i=1}^m S_{i-}}{S_{i-} \sum_{i=1}^m \frac{1}{S_{i-}}} \quad i=1, \dots, n \quad (5)$$

6. aşamada en yüksek göreceli önem değeri, eşitlik 6 aracılığıyla hesaplanmaktadır.

$$Q_{max} = \text{en büyük } \{Q_i\} \quad \forall i = 1, 2, \dots, m \quad (6)$$

7. aşamada performans endeksi, eşitlik 7 aracılığıyla hesaplanmaktadır.

$$P_i = \frac{Q_i}{Q_{max}} * 100 \quad (7)$$

4.3. Analiz Bulguları

Yöntemin ilk aşaması olarak karar matrisi elde edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1
Karar Matrisi

Karar Alternatifleri	Kriterler		
	Ekonomik Büyüme	Kamu Yatırımları	Mali Teşvikler
Adana	0,125917371	5.259.962.000	36.027.938.655
Antalya	0,121360362	12.351.956.000	33.059.694.396
Bursa	0,121197531	7.279.054.000	71.782.486.113
İzmir	0,12510282	14.590.243.000	141.737.132.579
Kocaeli	0,122991296	6.588.152.000	72.848.396.769
Mersin	0,125841367	5.687.476.000	108.756.203.655
Rize	0,123339554	2.488.213.000	1.405.555.759
Samsun	0,124474265	4.352.745.000	10.773.332.654
Trabzon	0,122945727	3.178.788.000	4.380.198.679
İstanbul	0,12495318	66.007.566.000	238.969.240.260
Tekirdağ	0,120385435	3.262.021.000	41.481.163.559

Yönteminin ikinci aşaması olarak, birinci eşitlik aracılığıyla, karar matrisi normalize matrise dönüştürülmüştür (Tablo 2).

Tablo 2
Normalize Karar Matrisi

Karar Alternatifleri	Kriterler		
	Ekonomik Büyüme	Kamu Yatırımları	Mali Teşvikler
Adana	0,113116	0,085144908	0,074937846
Antalya	0,109022279	0,199945581	0,06876392
Bursa	0,108876002	0,117828681	0,149307041
İzmir	0,112384261	0,236177543	0,294812188
Kocaeli	0,110487404	0,1066448	0,151524127
Mersin	0,113047723	0,092065232	0,2262121
Rize	0,110800257	0,040277604	0,002923546
Samsun	0,111819607	0,070459458	0,022408452
Trabzon	0,110446468	0,051456192	0,009110781
İstanbul	0,091978182	0,503697002	0,313928718
Tekirdağ	0,08861586	0,024892149	0,054492907

Yöntemin üçüncü aşaması olarak, ikinci eşitlik aracılığıyla, ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi oluşturulmuştur. Burada kriterlere verilen önemin belirlenmesi dolayısıyla kriterlerin ağırlıklandırılması sübjektif olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda kriterlerin eşit ağırlıkta olduğu varsayılmıştır (Tablo 3).

Tablo 3
Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Karar Alternatifleri	Kriterler		
	Ekonomik Büyüme	Kamu Yatırımları	Mali Teşvikler
Adana	0,037705333	0,028381636	0,024979282
Antalya	0,03634076	0,066648527	0,022921307
Bursa	0,036292001	0,039276227	0,049769014
İzmir	0,03746142	0,078725848	0,098270729
Kocaeli	0,036829135	0,035548267	0,050508042
Mersin	0,037682574	0,030688411	0,075404033
Rize	0,036933419	0,013425868	0,000974515
Samsun	0,037273202	0,023486486	0,007469484
Trabzon	0,036815489	0,017152064	0,003036927
İstanbul	0,030659394	0,167899001	0,104642906
Tekirdağ	0,02953862	0,008297383	0,018164302

Yöntemin dördüncü aşaması olarak, üçüncü ve dördüncü eşitlik aracılığıyla, maksimize ve minimize kriterler için ağırlıklandırılmış normalize matristeki değerler toplanmıştır (Tablo 4). Buna yönelik öncelikle maksimum ve minimum yönlü kriterler belirlenmiştir. Buna göre ekonomik büyüme ve kamu yatırımları maksimum yönlü; yatırım teşvikleri ise minimum yönlü kriter olarak belirlenmiştir.

Tablo: 4
Maksimize ve Minimize Kriterler Toplamı

Karar Alternatifleri	S_{i+}	S_{i-}
Adana	0,066086969	0,024979282
Antalya	0,102989287	0,022921307
Bursa	0,075568228	0,049769014
İzmir	0,116187268	0,098270729
Kocaeli	0,072377401	0,050508042
Mersin	0,068370985	0,075404033
Rize	0,050359287	0,000974515
Samsun	0,060759689	0,007469484
Trabzon	0,053967553	0,003036927
İstanbul	0,198558395	0,104642906
Tekirdağ	0,037836003	0,018164302

Yöntemin beş ve altı ve yedinci aşamalarında, eşitlik 5 aracılığıyla, göreceli önem değeri; eşitlik 6 aracılığıyla en yüksek göreceli önem değeri; eşitlik 7 aracılığıyla ise performans endeks değeri hesaplanmıştır. Yapılan hesaplamalardan hareketle de karar alternatifleri sıralanmıştır (Tablo 5).

Tablo: 5
Alternatifler için Göreceli Önem Değeri ve Performans Endeksi

Karar Alternatifleri	Q_i	P_i	Sıralama
Rize	0,240545383	100	1
İstanbul	0,199757993	83,04378608	2
Trabzon	0,103698632	43,10979938	3
Antalya	0,069867869	29,04560795	4
İzmir	0,069830856	29,03022081	5
Samsun	0,068222618	28,36164085	6
Bursa	0,052246673	21,72008956	7
Adana	0,052232185	21,71406665	8
Kocaeli	0,050870969	21,14817951	9
Mersin	0,047980044	19,94635846	10
Tekirdağ	0,04474678	18,60221938	11

Performans endeksi 100 olan alternatif maksimize edilen değerlerin minimize edilen değerlere göre daha yüksek olduğu alternatiftir. Performans endeks değeri en yüksek alternatif, ekonomik büyüme ve kamu yatırımlarının göreceli olarak yüksek, yatırım teşviklerinin ise göreceli olarak düşük olması durumudur. Sıralama ise performans endeks değerlerinin büyükten küçüğe sıralanmasıyla elde edilmiştir. Buna göre, ilk sıradaki alternatif % 100 performans endeks değerine sahip olan Rize, son sıradaki alternatif ise % 18,60 performans endeks değeri ile Tekirdağ’dır.

Genel itibariyle sıralamanın ortaya koyduğu durum, kamu yatırım düzeyine göre teşvik sistemi kapsamındaki yatırımların düzeyidir. Buna göre de sıralamada baştan sona doğru gidildikçe, yani performans endeks değeri azaldıkça, kamu yatırım düzeyine göre

teşvik sistemi kapsamındaki yatırım düzeyi artmaktadır. Bu bağlamda karar alternatiflerinin göreceli önem değerleri ve performans endeks değerleri karşılaştırmalı olarak incelendiğinde, alternatifler arasındaki farklılığın oldukça yüksek olduğu dikkat çekicidir. Bu durum, karar matrisi aracılığıyla da görülebileceği gibi (Tablo 1) ilgili dönemde söz konusu kentlerin ekonomik büyüme oranları arasında belirgin bir farklılık olmamasına rağmen, kamu yatırımları ve teşvik sistemi kapsamındaki yatırım düzeyleri arasındaki belirgin farklılıktan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte, özellikle ilk sırada yer alan alternatif (Rize) ile ikinci sırada (İstanbul) ve özellikle de üçüncü sırada yer alan alternatif (Trabzon) arasındaki performans endeks değeri arasındaki farklılık çok yüksektir. Bunun nedeni ise, Rize'de hem kamu yatırım düzeyi hem de teşvik sistemi kapsamındaki yatırım düzeyi diğer kentlerden düşük olmasına rağmen, diğer kentlerin aksine Rize'nin kamu yatırım düzeyi, teşvik sistemi kapsamında yapılan yatırım düzeyinden yüksek olan tek il olmasıdır. Nitekim son sıralardaki kentlere bakıldığında (Tekirdağ, Mersin, Kocaeli, Adana, Bursa) teşvik sistemi kapsamındaki yatırım düzeyinin kamu yatırım düzeyinden oldukça yüksek olduğu (20 katına kadar) görülmektedir. Diğer taraftan sıralamada ilk sıralara yakın olan kentlerde de teşvik sistemi kapsamındaki yatırım düzeyinin kamu yatırım düzeyinden oldukça yüksek olduğu durumlar (İstanbul, İzmir) bulunmaktadır. Bu durumun temel sebebi ise İstanbul ve İzmir'de teşvik sistemi kapsamındaki yatırımların yüksekliğine rağmen, bu kentlerin söz konusu 11 kent arasında kamu yatırım düzeyinin en yüksek olduğu kentler olmasıdır. Nitekim benzer bir durum Antalya için de geçerlidir.

5. Genel Değerlendirme

Serbest bölge kurulduğu zaman; teşvik, muafiyet ve istisna uygulamalarıyla bölgesel/kentsel alanın var olan gizli karşılaştırmalı üstünlüklerini ortaya çıkararak, yeni sanayi odaklarını çekmesi ve ticaret ağlarını cezbetmesi beklenmektedir (Kocaman, 2007: 118). Bununla birlikte Türkiye'deki liman kentleri incelendiğinde, bölgeler/kentler arasında iktisadi performans açısından dengesizliğin belirgin düzeyde olduğu görülmektedir. Bu literatür kapsamında serbest liman kentleri arasındaki ekonomik büyümeye etki eden bölgeler arası farklılıkların asgari düzeye indirilmesi için, maliye politikası araçlarının etkili şekilde uygulanması gerekli görülmektedir (Yavuzdurmaz & Karadağ, 2014: 650). Bu doğrultuda analiz bulguları, serbest bölgesi bulunan 11 adet liman kenti arasında iktisadi performans açısından dengesizliğin nedenlerini ortaya koyarak karşılaştırmalı olarak değerlendirilmektedir.

Serbest bölgeler, tarihsel süreçteki işlevlerinden iktisadi gelişmede yüklandıkları misyona kadar köklü değişimler yaşamıştır. Transit taşımacılık faaliyetlerinin gerçekleştiği alanlardan serbest finansal faaliyetin gerçekleştirildiği alanlara evrilen serbest bölgelerin coğrafi konum tercihlerinde de benzer bir durum vardır. Öncelikle serbest bölgeler, liman ve sınır bölgelerine yakın alanlarda tercih edilmiştir. Günümüzde ise serbest bölgelerin yer seçimi daha karmaşık bir hal almıştır (Makal & Yüzer, 2022: 207). Serbest bölgeler gelir ve istihdamı artırmak, imalat sanayi ihracat artışını sağlamak ve bu yolla döviz gelirlerini yükseltmek için kurulması teşvik edilen ayrıcalıklı alanlardır (Acar & Gültekin-Karakaş, 2017: 26). 1960'larda popülerlikleri artan serbest bölgelerin Türkiye'deki kurulma süreci

daha geç gerçekleşmiştir. Dışa dönük iktisadi gelişme stratejisinin parçası olarak 1985-2000 yılları arasında kurulan 18 serbest bölgenin ilki Mersin’ de kurulmuştur (Makal & Yüzer, 2022: 213). Türkiye’nin kapasite olarak birinci, ihracat hacminde ise ikinci olan Mersin Limanı, Anadolu’dan üç ayı yerden (Akdeniz ile İç ve Güneydoğu Anadolu) gelen ürünlerin deniz yoluyla uzak pazarlara ihracatını mümkün kılmaktadır. Adana ise, karayolu üzerinden Ortadoğu pazarlarına açılan kapıdır. Adana-Mersin bölgesindeki ticari faaliyetlerin önemli kollarından biri lojistik ve bu alandaki ekonomik büyüme dinamiği devam etmektedir. Dahası Mersin Limanı; ulusal, uluslararası ve küresel düzeylerde yüksek potansiyeli ile öne çıkan bir limandır (TÜRKONFED, 2019: 62).

Samsun’un dış ticaret açısından sahip olduğu potansiyel, kentin çok taraflı taşımacılığa uygun altyapısı ve coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır. Karadeniz bölgesindeki ve iç kesimlerindeki kentlerin deniz yoluyla dış pazarlara açılmasını mümkün kılan Samsun; sahip olduğu limanlar, ulusal demiryolu, karayolu ağındaki konumu ve kargo taşımacılığı yapılabilen havalimanı ile potansiyel lojistik merkezi konumundadır (TÜRKONFED, 2017: 99). Ayrıca sahip olduğu ılıman iklim ile Doğu ve Batı Karadeniz’den farklılaşarak küçük üreticiliğin nispeten yaygın olduğu sosyoekonomik yapıya sahiptir (Keskin & Yaman, 2016: 217). Ancak dış ticaret açısından sahip olunan potansiyelin, ekonomik büyüme dinamiği olarak hayata geçirildiğini söylemek zordur (TÜRKONFED, 2017: 99). Bu durum, 2000’lerin başında Samsun’da büyük etkisi olan TEKEL’in özelleştirilmesi ile yakından ilişkilidir. 2000’lerde bütün üretiminde merkez niteliğindeki Samsun’da üretim gerilemiş, küçük atölyeler kapanmış ve üretilen sigaradan sağlanan kar küresel şirketler tarafından transfer edilmiştir. Böylelikle kentteki genç nüfus, potansiyel açıdan önemli bütün üretimden uzaklaşarak, İstanbul’a ve Bursa’ya göç etmiştir (Keskin & Yaman, 2016: 220-223). Bursa ise, Marmara Denizi çevresindeki ekonomik büyüme dinamiğinin önemli odaklarından biridir. Bunun ileri seviyelere vardırılması için kentin ulaşım ve lojistik bağlantıları kuvvetlendirilmelidir. Ancak, Bursa burada geride kalmaktadır. Altısı Gemlik, biri Mudanya ilçesinde olmak üzere toplamda 7 limana sahip olsa da bu limanların görece düşük kapasitede olması ve üretim alanlarıyla bağlantılarının yeterli nitelikte olmaması nedenleriyle lojistik sektörü halen karayollarına dayanmaktadır. Gemlik Liman Bölgesine ve serbest bölgeye demiryolu bağlantısının olmayışı kentteki lojistiği ve limanları olumsuz yönde etkilemektedir (TÜRKONFED, 2017: 75). İzmir, sahip olduğu altyapı, beşerî sermaye, ulaşım ve lojistik imkanlarıyla ülkenin yerel düzeyde güçlü ekonomik büyüme dinamiklerinden biridir. İzmir Alsancak Limanı, yüksek kapasitesiyle en büyük konteynır ihracat limanıdır. Batı ve İç Anadolu bölgelerinin ihracatının büyük bölümü bu limandan gerçekleştirilmektedir (TÜRKONFED, 2017: 55). Antalya ise, düşük kapasiteli limana sahiptir. Ayrıca ulusal demiryolu ağıyla bağı olmayan Antalya’nın ulaşım ve lojistik altyapısı, yerel düzeydeki ekonomik büyüme dinamiğine kıyasla yetersizdir (TÜRKONFED, 2017: 99).

Trabzon özel sektör yatırımcıları açısından ne Rize kadar sınırlı ne de Samsun kadar caziptir. Rize ile benzer şekilde Doğu Karadeniz ili olan Trabzon’un, coğrafi konumu dezavantaj oluşturmaktadır. Buna karşın Samsun kadar olmasa da art alan avantajı Trabzon’u Rize’den farklılaştırmaktadır. Bununla birlikte ithalat limanı niteliğinde olan ve

ihracat için elverişli bir art alana sahip olmayan Trabzon limanı fındık ihracatındaki yerine rağmen, kapasitesinin çok altında çalışarak sönen konumdadır (Haspolat, 2016: 69). İstanbul ise, sadece coğrafi konum ve art alan avantajı değil; sahip olduğu sanayi ve finans merkezi niteliği ile de bütün serbest bölgesi bulunan liman kentlerden farklılaşmaktadır. Ancak yapılan analizde İstanbul'un hem performans puanının yüksekliği hem de Rize ile en çok benzerlik gösteren il durumunda olması hem kamu yatırım düzeyi hem de teşvik kapsamında yatırım düzeyinin yüksekliğine rağmen, yatırım düzeyine göre teşvik kapsamındaki yatırım düzeyinin görece olarak düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Bu durum ise Rize ve Trabzon'un aksine İstanbul'un özel sektör yatırımcıları tarafından tercih edilmesine rağmen, kentin kamu yatırımları ile de desteklenme düzeyi göz önünde bulundurulduğunda teşvik sistemi kapsamında daha da fazla özel sektör yatırımı beklentisine yol açmaktadır. Ancak kentin bulunduğu alan itibarıyla etrafındaki kentlerin de özel sektör yatırımcıları açısından cazip niteliği yatırımların bölge içinde dağılmasına yol açmaktadır. İstanbul; Tekirdağ'dan Kocaeli'ne, hatta Bursa'ya uzanan coğrafi konumda işlevsel olarak kendisini eklemleyerek Marmara Denizi etrafına yayılmış geniş bir bölge ölçeği oluşturmaktadır. Bu büyüklükteki kent, bölgesel/kentsel alanların ekonomik büyüme dinamiklerini artırmaktadır (TÜRKONFED, 2017: 23). İstanbul Limanı merkezli lojistik sistemi çok merkezli olmakta ve Marmara Bölgesi'ndeki deniz taşımacılığı İzmit Körfezi'nden Tekirdağ'a uzanan geniş sahaya yayılan özel sektör ve kamu kesimi liman işletmelerinin oluşturduğu ağ üzerinden işler hale gelmektedir (TÜRKONFED, 2017: 66).

Serbest liman kentleri, analiz bulguları bağlamında bütün olarak değerlendirildiğinde ilk sırada yer alan Rize'nin diğer 10 ilin tamamından önemli ölçüde farklılık gösterdiği görülmektedir. Serbest bölgesi bulunan liman kenti olmasına rağmen gerek kamu yatırım düzeyi gerekse yatırım teşvik sistemindeki yatırım düzeyi oldukça düşüktür. Bununla birlikte kamu yatırım düzeyinin teşvik kapsamında yapılan yatırım düzeyine göre yüksekliği, Rize'nin söz konusu süreçte özel sektör yatırımlarını çekecek hale dönüşemediğini göstermektedir. Bu durum diğer kentlerin aksine Rize'nin coğrafi konumu ile sanayi odağı olmaması ve ticaret ağlarının içinde bulunmaması nedenleriyle açıklanabilir. Trabzon ve İstanbul ise, bütün kentlerden farklılık göstermektedir. İstanbul için teşvik sistemi kapsamındaki yatırımların görece düşüklüğü çevre kentlerin yatırım çeken niteliği ile açıklanabilir. Trabzon'da kamu yatırım düzeyi yüksek olmamakla birlikte, benzerlik gösterdiği kentler bulunmaktadır. Ancak Trabzon'daki esas belirleyici, kamu yatırım düzeyine göre teşvik kapsamındaki yatırımların görece düşüklüğüdür. Bu durum Trabzon'un coğrafi konum dezavantajı da göz önünde bulundurulduğunda özel sektör yatırımları açısından tercih düzeyinin düşüklüğünü göstermektedir. İzmir ve Antalya'nın sıralamada daha üstte yer almalarının nedeni ise teşvik kapsamındaki yatırımların görece olarak düşüklüğü değil; aksine teşvik kapsamındaki yatırım düzeyi yüksekliğine rağmen kamu yatırım düzeylerindeki önemli ölçüdeki yükseklidir. Dolayısıyla İzmir ve Antalya, özel sektör yatırımcıları açısından tercih edilen serbest liman kenti olmakla birlikte mevcut kamu yatırım düzeyi göz önünde bulundurulduğunda teşvik kapsamındaki yatırımların daha da yüksek olması beklenmektedir. Nitekim daha önce de Makal ve Yüzer (2022: 200) tarafından belirtildiği gibi Antalya ilk serbest bölgelerden olmasına rağmen ekonomik

büyüme açısından diğer bölgelerin gerisinde kalmaktadır. Bununla birlikte Antalya düşük kapasiteli bir limana sahip olup, ulaşım ve lojistik alt yapısı da yetersizdir (TÜRKONFED, 2017: 99). Sıralamada sonda yer alan Samsun, Bursa, Adana, Kocaeli, Mersin, Tekirdağ kentlerinde ise kamu yatırım düzeyi yüksek olmamasına rağmen, özel sektör için yatırım bölgesi olarak tercih edilmelerinde coğrafi konumlarının, sanayi odaklarının ve ticaret ağlarının genişlikleri de göz ardı edilemez.

6. Sonuç

1980 sonrası küreselleşme sürecinde, mekânsal biçim üzerinden iktisadi gelişme stratejileri bölgesel/kentsel alanları büyütmüş ve genişletmiştir. Mekânsal biçimin yeniden ölçeklendirilmesine dayalı devlet müdahalesi; bölge ölçeği ve kent seviyesi kavrayışlarını da değiştirmiştir (Çınar, 2009: 280). İşte mekânsal biçim olarak serbest bölgeler, bu süreçte ana hatlarıyla üç açıdan şekillenmiştir. İlki, serbest bölgeler; iktisadi ve mali avantaja çevrelenmiş üretim alanları için sanayi odakları olmaktadır. Aynı zamanda, çok uluslu şirketlerin küresel ekonomideki coğrafi konumunu güçlendirmektedir. İkincisi, bölgesel gelişme ve yerel kalkınma kapsamında aracı yeni iktisadi performans alanları olarak ortaya çıkmaktadır. Üçüncüsü ise, lojistik ve liman odaklı ekonomik büyüme dinamiği gösteren ticaret ağlarını ifade etmektedir. Ülkelerin değişen ihtiyaçlarına göre şekillenen serbest liman kentleri, iktisadi gelişmeyi yönlendirici kutuplar olmakta; zamanla gösterdikleri ekonomik büyüme ile kompleks bir yapıya ve daha geniş iktisadi performans alanlarına dönüşmektedir (Makal & Yüzer, 2022: 189).

Günümüzde serbest bölgeler; ülkenin egemenlik sınırlarında bulunmakla birlikte gümrük sınırları dışında yer alan, değişik amaçlara hizmet eden, sanayi ve ticaret açısından daha fazla teşvik gören ve sınırları belirlenerek yoğun olarak korunan alanlar olmaktadır (Gümüş, 2007: 48). Bu çalışmada; kamu yatırımları ve mali teşviklere yönelik maliye politikası araçlarının yerel düzeyde ekonomik büyüme dinamiği üzerindeki etkisinden yola çıkarak Türkiye’de serbest bölgesi ve deniz limanı olan kentler ele alınmaktadır. Çünkü serbest bölgeler, yerel düzeyde üretilen ürünleri hedef pazarlara kolayca ve düşük maliyetlerle ulaştıran alanlara kuruldukları zaman, işlem hacimlerinde artışa imkân vermektedir. Dolayısıyla serbest bölgeler ulaşım maliyetlerini azaltacak şekilde deniz limanı olan kentlerde kurularak, yerel düzeydeki ekonomik büyüme üzerinde daha anlamlı etkilere yol açmaktadır. Serbest liman kentlerine yönelik ampirik tahminler de bunu desteklemektedir. Yani gelişmiş durumdaki deniz limanı olan kentlerde kurulan serbest bölgeler, burada yeni iktisadi performans sağlamaktadır (Öztürk vd., 2009: 375). Ayrıca Türkiye’nin sürdürülebilir ve kapsayıcı bir ekonomik büyüme süreci yakalamasına yönelik olarak, serbest liman kentlerinin potansiyellerinin açığa çıkarılması için yerel düzeydeki yatırımların ve teşviklerin tamamlayıcı rolü önem kazanmaktadır (TÜRKONFED, 2017: 17). Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerde ulaşım sektörü büyük liman kentlerinden dallanan ağaç biçimindedir. Böylelikle nüfus bu limanlar etrafında yoğunlaşırken geniş art alanlar boş kalmaktadır. Böylece özel sektörün ulaştırma maliyetlerini azaltmak için fazla alternatifi de kalmamaktadır (Kocaman, 2007: 120).

Çalışmada, ilgili literatürde yerel düzeydeki ekonomik büyümenin iki temel politika aracı olarak kabul edilen kamu yatırımları ve mali teşvikler temelinde, serbest bölgesi ve deniz limanı olan 11 adet kent 2006-2019 dönemi itibarıyla karşılaştırmalı ampirik temelli incelenmiştir. Yapılan incelemeyle, serbest liman kentlerinde; ekonomik büyüme ve teşvik sistemi kapsamındaki yatırımların tamamlayıcısı niteliğindeki kamu yatırım düzeyine göre, yatırım teşvik sistemi kapsamında yapılan yatırım düzeyi farklılığının ortaya koyulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda uygulanan çok kriterli karar verme yöntemlerinden olan COPRAS ile kentler arası karşılaştırma imkânı da sağlanmıştır. Böylelikle serbest bölge liman kenti niteliğindeki 11 ilin kamu yatırım düzeyleri ve teşvik sistemi kapsamındaki yatırım düzeyleri arasındaki ilişkide kentlerin coğrafi konumları ve ekonomik bütünleşme düzeyleri gibi faktörlerin önemli olduğu görülmektedir. Bununla birlikte yapılan istatistiki analiz sonucunda ulaşılan sıralama ile kamu yatırım düzeyine göre teşvik sistemi kapsamında yapılan yatırım düzeyi ortaya koyulmuştur. Buna göre de sıralamada sondan başa doğru gidildikçe, yani performans endeks değeri yükseldikçe, kamu yatırım düzeyine göre teşvik sistemi kapsamındaki yatırım düzeyi azalmaktadır. Bu durum ise coğrafi konumda ve sosyoekonomik yapıda kentlere özgü durumların yanı sıra, ilgili dönemde kamu yatırımlarının bakım onarım ağırlıklı içeriği göz önünde bulundurulduğunda, teşvik sistemi kapsamındaki yatırımların artırılması için kamu yatırımların içeriğinde değişiklik yapılması gerekliliği ile açıklanabilir.

Nihayetinde analiz ve sonucunda ulaşılan bulgular neticesinde, teşvik sistemi kapsamındaki yatırımların düşük olduğu serbest liman kentlerinde, altyapı ve lojistik ihtiyacını giderecek nitelikte kamu yatırım düzeyi ihtiyacının bulunduğu saptanmıştır. Bu doğrultuda, mali teşvikler kapsamındaki faaliyetlerin gerçekleşebilmesi için; kamu yatırımları ile destekleniyor olması ya da doğrudan kamu bütçesi kaynaklı yatırımların belli bir düzeye ulaşmış olması gerektiği görülmektedir. Böylelikle maliye politikası araçlarının uygulanması sürecinde serbest liman kentlerinde; iktisadi performans açısından bölgeler arasındaki dengesizliklerin giderilmesi, gerekse yeni sanayi odaklarının gelişmesi, uluslararası iktisadi işbölümüne dahil olunması, ulusal rekabet gücünün yüksek kılınması ve küresel ticaret ağlarının olası etkilerinin karşılanması için, kamu yatırımları ile mali teşvikler arasındaki tamamlayıcılık ilişkisinin öneminin göz ardı edilmemesi gerektiği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Acar, S. & D. Gültekin-Karakaş (2017), "Dünyada ve Türkiye'de Serbest Bölgeler", *Marmara İktisat Dergisi*, 1(1), 21-35.
- Akan, Y. & İ. Arslan (2008), "Türkiye'de Sektörel Yatırım Teşvik Belgeleri ile İstihdam Analizi: Doğu Anadolu Bölgesi Üzerine Bir Uygulama 1980-2006", *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(16), 107-119.
- Atakişi, A. (2012), "Bölgesel Farklılıkların Oluşumu: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 153-175.
- Ay, H.M. (2005), "Yatırım Teşviklerinin Sabit Sermaye Yatırımları Üzerindeki Etkisi", *Selçuk Üniversitesi Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 176-184.

- Aybarç, S. vd. (2019), “Türkiye’de Turizm Yönelik Kamu Teşvik Politikaları Çerçevesinde İllerin Etkinlik Analizi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 14(1), 129-148.
- Ballı, E. (2015), “Modernleşme Çağında Karadeniz’de Bir Liman Kenti: Bartın”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 510-541.
- Baykul, A. vd. (2019), “Bölgesel Kalkınma Politikası Aracı Olarak Kamu Yatırımları ve Teşvikler: Türkiye’de Düzey 2 Bölgeleri Üzerine Bir Etkinlik Analizi”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(16), 652-669.
- Buyrukoğlu, S. & M.H. Şimşek (2022), “Türkiye’de Vergi Planlaması Aracı Olarak Serbest Bölgeler”, *Gümrük Ticaret Dergisi*, 9(29), 58-75.
- Çetinkaya, Ö. & N.B. Belkıs (2014), “Serbest Bölgeler ve Ekonomik İşlevleri Yönüyle Değerlendirilmesi”, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(2), 53-70.
- Değer, M.K. & M. Recepoğlu (2018), “Yerel Ekonomik Büyümede Devletin Rolü: Kamu Yatırım Harcamaları mı Yoksa Yatırım Teşvikleri mi?”, *Çağdaş Yerel Yönetimler Dergisi*, 27(1), 1-22.
- Değer, M.K. & M.A. Doğanay (2015), “Ekonomik Büyüme Üzerinde Altyapı Yatırımlarının Etkisi: Ülke Grupları İçin Panel Veri Analizleri (1994-2013)”, *PARDOKS Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 11(2), 63-82.
- Doğan, E. (2018), “Bölgesel Nitelikli Yatırım Teşviklerine Yönelik Temel Mantık ve Mekansal Otokorelasyon Yöntemi ile Bir Değerlendirme”, *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 141-158.
- Ekinci, F. & Ş. Yüce (2019), “Yatırımlarda Vergisel Teşvikler: Güneydoğu Anadolu Bölgesi Değerlendirmesi Şırnak İli Örneği”, *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(4), 311-330.
- Ercan, F. (1996), “Kriz ve Yeniden Yapılanma Sürecinde Dünya Kentleri ve Uluslararası Kentler: İstanbul”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 71(Kış), 61-96.
- Erden, L. & H. Karaçay-Çakmak (2005), “Türkiye’de Yerel Kalkınma E-Devletin Rolü: Bir Yöresel Panel Veri Analizi”, *HÜ İİBF Dergisi*, 23(2), 13-32.
- Eser, E. (2011), “Türkiye’de Uygulanan Yatırım Teşvik Sistemleri ve Mevcut Sistemin Yapısına Yönelik Öneriler”, *Uzmanlık Tezi*, Ankara: T.C. Başbakanlık DPT Müsteşarlığı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Nisan Yayın No: 2822.
- Gerni, C. vd. (2009), Türkiye’de Kentsel Ekonomik Büyüme: Yatay-Kesit Analizler”, *İktisat İşletme ve Finans Dergisi*, 24(282), 54-81.
- Gerni, C. vd. (2015), “Bölgesel Dengesizliklerin Giderilmesinde Yatırım Teşviklerinin Rolü ve Başarı Kriteri Olarak Yakınsama Analizleri: Türkiye Örneği”, içinde: *2015 International Conference On Eurasian Economies*, İstanbul: Eurasian Economists Association, 311-320.
- Gülmez, M. & İ. Noyan-Yalman (2010), “Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Kalkınmaya Etkileri: Sivas İli Örneği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 235-257.
- Gümüş, E. (2007), “Serbest Bölgelerde Vergi Uygulamalarının Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 47-60.
- Gürler-Hazman, G. & N. Karakuş-Büyükben (2020), “Vergi Teşviklerinin Yerel Ekonomik Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkisi: TR33 Bölge Açısından Değerlendirme”, *Maliye Dergisi*, 179, 186-212.

- Haspolat, E. (2016), "Bir Liman Kentinin Siyasal Dönüşümü: Dünden Bugüne Samsun", içinde: D. Yıldırım & E. Haspolat (ed.), *Değişen Karadeniz'i Anlamak*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- İncekara, A. & B. Kılınc-Savrul (2011), "Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", *Journal of Economy Culture and Society*, 44, 91-132.
- Kara, M.A. & S. Taş (2012), "Ulaştırma ve Haberleşme Altyapısının Bölgesel Kalkınmaya Katkısı ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama", *Maliye Dergisi*, 163, 468-480.
- Karaçay-Çakmak, H. & L. Erden (2004), "Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımları ve Kamu Destekleme Politikaları: Türkiye'den Bölgesel Panel Veri Setiyle Ampirik Bir Analiz", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(3), 77-96.
- KB (2012), *Dünyada ve Türkiye'de Kamu-Özel İşbirliği Uygulamalarına İlişkin Gelişmeler*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- KB (2018a), *Teşvik Uygulamalarında Etkinlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- KB (2018b), *Yatırım Politikaları ve Öncelikleri Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara: T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- Keskin, N.E. & M. Yaman (2016), "Tekelden Sonra Samsun", içinde: D. Yıldırım & E. Haspolat (ed.), *Değişen Karadeniz'i Anlamak*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Kocaman, Ç. (2007), "Serbest Bölgelerin Makro Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 56(3), 99-135.
- Makal, D. & M.A. Yüzer (2022), "Serbest Bölgelerin Yer Seçimini Etkileyen Dinamiklerin Belirlenmesi: Mersin Serbest Bölgesi Üzerine Bir Değerlendirme", *İdealkent Dergisi*, 14(Bölgesel Çalışmalar Özel Sayısı), 184-220.
- Mutlu-Kescici, E. & G. Başer (2020), "Turizm Yatırım Teşvikleri Çerçevesinde Antalya", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 31(3), 264-275.
- Öz, E. & S. Buyrukoğlu (2015), "Osmanlı Döneminden Günümüze Türkiye'de Uygulanan Yatırım Teşvik Politikaları ve Etkinliği", *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 6, 35-59.
- Öztürk, L. vd. (2009), "Kentsel Ekonomik Büyümede Serbest Bölgeler: Politik veya Ekonomik Tercih Mi?", *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 363-377.
- Podvezko, V. (2011), "The Comparative Analysis of MCDA Methods SAW and COPRAS", *Engineering Economics*, 22(2), 134-146.
- Recepöğlu, M. & M.K. Değer (2016), "Türkiye'de Bölgesel Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Düzey 2 Bölgeleri Üzerine Panel Veri Analizleri (2004-2011)", *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, 14, 6-21.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2019), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması Sege-2017*, <<https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege/2017-il>>, 30.04.2021.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021), *Yatırım Teşvik Uygulamaları*, <<https://www.sanayi.gov.tr/destek-ve-tesvikler/yatirim-tesvik-sistemleri/md0103011615>>, 30.04.2021.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021), *Yatırım Teşvik Verisi (2001-2021)*, <<https://sanayi.gov.tr/istatistikler/yatirim-istatistikleri/mi1304021615>>, 30.04.2021.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021), *Yatırımlarda Devlet Yardımları Hakkında Karar*, <<https://www.sanayi.gov.tr/mevzuat/diger/mc0403018201>>, 30.04.2021.

- Sevinç, H. vd. (2016), “Yatırım Teşvik Politikalarının Bölgesel Belirleyicilerine Yönelik Bir Analiz: Türkiye Örneği”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 525-556.
- Şahin, M. & Ö. Uysal (2011), “Bölgesel Kalkınma Çerçevesinde Yatırım Teşviklerinin Shift-Share Analizi”, *Maliye Dergisi*, 160, 111-138.
- Tezel, M. (2014), “Türkiye’de 1980-2010 Yılları Arasında Yatırımlara Sağlanan Teşviklerin İBBS Çerçevesinde Bölgesel ve Sektörel Dağılımı ve Bölgesel Gelişme Farkları ile İlişkisi”, içinde: M.N. Bozdoğan (ed.), *Türkiye’de Bölgesel Kalkınma ve Teşvik Politikaları* (289-340), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- TÜRKONFED (2017), *Kent Bölge: Yerel Yönetimde Yeni Dinamikler Türkiye’nin Kentlerinden Kentlerin Türkiyesi’ne*, İstanbul: SİS CB Basımevi Matbaacılık Ltd. Şti.
- TÜRKONFED (2019), *Kent Bölge: Yerel Yönetimde Yeni Dinamikler Türkiye’nin Kentlerinden Kentlerin Türkiyesi’ne*, İstanbul: Türk Girişim ve İş Dünyası Konfederasyonu ve İstanbul Politikalar Merkezi Resmi Yayını.
- Üçışık, S. (1998), “Türkiye’de Serbest Bölgeler”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, 2, 243-254.
- Ünlü, T.S. (2009), *Bir İskeleden Liman Kentine Doğu Akdeniz’in Önemli Bir Limanı Olarak 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Mersin’de Mekânsal Gelişim*, Ankara: TMMOB Şehir Plancıları Yayını, 3-4.
- Ünlü, T.S. (2020), “19. Yüzyılda Doğu Akdeniz Liman Kentinin Yapısı”, *Planlama Dergisi*, 30(1), 1-14.
- Ürkmez, N. (2016), *Doğu Akdeniz’de Bir Liman Kenti: İskenderun (1914-1919)*, Ankara: Pegem Akademi.
- Üzümcü, A. vd. (2018), “Türkiye’de Yatırım Teşviklerinin 2010-2017 Döneminde Gelişimi: 26 Düzey 2 Bölgesi Üzerine Bir İnceleme”, içinde: *IV. International Caucasus, Central Asia Foreign Trade And Logistics Congress Proceeding Book* (1103-1120).
- Yavan, N. (2012), “Türkiye’de Yatırım Teşviklerinin Bölgesel Belirleyicileri: Mekânsal ve İstatistiksel Bir Analiz”, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 10(1), 9-38.
- Yavuzdurmaz, A. & M. Karadağ (2014), “Türkiye’de Bölgesel Kamu Yatırım Politikalarını Etkileyen Temel Faktörler”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 14(4), 619-660.
- Yılmaz, Y. (2021), “Serbest Bölgelerin Olumlu ve Olumsuz Yönleri ile Vergisel Boyutunun Değerlendirilmesi”, *Vergi Raporu Dergisi*, 265, 61-77.
- Zavadskas, E.K. & A. Kaklauskas (1996), *Multicriteria Evaluation of Building (Pastaty Sistemotechninis Ivertinimas)*, Vilnius: Technika.